

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

На пошану професора, ректора Руслана
Постоловського

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 21

Рівне – 2011

УДК 94+94 (477)
ББК 63.3(0)
А-437

Рецензенти:

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України
Макар Юрій – професор, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилок Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог)

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Стокосос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ)

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск
21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

УДК 94+94(477)
ББК 63.3(0)

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та
всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного
університету, протокол № 11 від 24 червня 2011 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 978-617-601-015-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2011

ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються витоки функціонування бібліотек, формування і поширення книжкової культури в Київській Русі. Визначається роль князя Ярослава Мудрого у започаткуванні бібліотеки, накопиченні ним книг, прищеплення любові до читання, розуміння просвітницького значення книги в житті русичів. Характеризується значення запровадження християнства для появи бібліотек і популяризації книжкової культури на Русі.

Ключові слова: бібліотека, книга, книжкова культура, князь Ярослав Мудрий, культура Київської Русі.

В статье анализируются истоки функционирования библиотек, формирования и распространения книжной культуры, в Киевской Руси. Определяется роль князя Ярослава Мудрого в учреждении библиотеки, накоплении им книг, прививания любви, к чтению, понимание просветительского значения книги в жизни русичив. Характеризуется значение внедрения христианства для появления библиотек и популяризации книжной культуры на Руси.

Ключевые слова: библиотека, книга, книжная культура, князь Ярослав Мудрый, культура Киевской Руси.

The article examines the origins of the functioning of libraries, and distribution of book culture in Kievan Rus. The role of Prince Yaroslav the Wise in establishing a library, his accumulation of books, inculcating the love of reading, understanding the educational value of books in the life of the Ruthenians. Characterized value the introduction of Christianity to promote the emergence of libraries and book culture in Russia.

Keywords: libraries, books, book culture, Prince Yaroslav the Wise, the culture of Kievan Rus.

Аналізуючи на початку третього тисячоліття роль великого князя Ярослава Мудрого у розвитку руської культури, культуротворчу діяльність його послідовників, витоки і зміст бібліотечної справи, не можна не згадати історію, традиції, які склалися не одне століття.

Кожна історична доба в усіх суспільствах залишила для нащадків згадки про бібліотеки різних видів, відтворюючи, таким чином, і культуру свого часу. У Київській Русі бібліотеки почали

з'являтися тому, що суспільство відчуло потребу в узагальненні отриманих ними знань, однак цей чинник зовсім не є головним. Адже відомо, що спільно із армією і скарбницею бібліотека з давнього часу вважалася своєрідним елементом державності.

Історичні умови формування культури Київської Русі, її характер та специфіка цікавили багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних науковців, до яких належать Д.Антонович [55], П.Брицький [4], В.Горський [5], М.Грушевський [6; 7], М.Костомаров [14], М.Котляр [16], І.Крип'якевич [17], Д.Ліндсей [20], Н.Полонська-Василенко [32], М.Попович [33], О.Субтельний [47], П.Толочко [51; 52], Я.Щапов [56] та інші.

Питання, що стосуються життєдіяльності відомого руського князя Ярослава Мудрого, його внеску в духовну скарбницю українського народу, неодноразово ставали предметом уваги дослідників, серед яких М.Брайчевський [3], М.Грушевський [7], М.Костомаров [14], М.Котляр [15], М.Пещак [29, 30, 31], Н.Солонська [40-46]. Цікаву інформацію про цю видатну постать можемо почерпнути із довідкової літератури: [9], [10], [38], [39].

Витоки книжкової культури Київської Русі у своїх працях вивчали Д.Абрамович [1], І.Баренбаум [2], Я.Запаско [11], А.Кобяк [13], А.Кузьмін [18], В.Кучкін [19], Д.Ліхачов [22-24], Я.Лур'є [25], М.Мещерський [26], М.Нікольський [27], Г.Прохоров [34], М.Розов [35], Б.Сапунов [36; 37], О.Творогов [48-49], П.Толочко [52-54].

Увесь комплекс вже існуючих праць щодо піднятої у статті проблематики дозволяє нам скласти певні уявлення про культуру давньоруського періоду. Однак, сьогодні, в умовах сучасної ретрансляції минулого, потребує свого переосмислення питання ролі Ярослава Мудрого у започаткуванні бібліотечної справи та популяризації книжкової культури на Русі. На початку ХХІ століття ця тема надзвичайно актуальна, особливо у контексті часткового зниження ролі наукових бібліотек, занепаду інтересу до читання книжок, особливо в молодіжному середовищі, яке все частіше у наш час користується електронними мережами та іншими відповідними ресурсами.

Водночас і питання про час появи бібліотек на Русі сьогодні ще не можна вважати вирішеним ґрунтовно. Передбачається, що в Києві бібліотеки існували ще в Х столітті. Бібліотеку могла мати заснована в 988 році школа навчання дітей, в якій була обов'язковою наявність необхідного числа книг.

Очевидно, що перед вивченням особливостей книжкової культури тієї чи іншої епохи необхідно проаналізувати історичні обставини та роль відомих діячів у такій нелегкій справі. Як відомо, писемність на Русі з'явилася до прийняття християнства, про що свідчать арабські, візантійські джерела. Появу писемності слов'ян пов'язують із іменами візантійських місіонерів Кирила і Мефодія, а датою створення слов'янської писемності вважається 863 р., коли брати вирушили у Моравію і почали поширювати там створену ними абетку. Із Болгарії упорядкована слов'янська абетка потрапила на терени Київської Русі, де на той час були придатні умови для розвитку писемності. Проте з абсолютною впевненістю про книжкову культуру IX століття складно щось говорити, адже до нас із того часу не дійшло жодної книги.

Водночас значного поштовху у питанні розвитку грамотності і книжкової культури дала християнізація Русі. Саме завдяки цій події в державі почала поширюватися перекладна література з Візантії й Болгарії. Після правління князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого церкви та монастирі стають центрами духовності й грамотності. За життя Ярослава Мудрого активно починають перекладати літературу із грецької мови. Ці переклади одразу ж стали надбанням освічених людей, адже їх із захопленням читали в середовищі князів, бояр, купців, духовенства. Освічений, грамотний представник руської культури знав надзвичайно багато корисної і цікавої інформації, яку черпав із такого виду праць.

Перша бібліотека на Русі формувалася Ярославом Мудрим, і знаходилася вона у Києво-Печерському монастирі, закладеному в 1037 році. У другій половині XI ст. починається літописання і з'являються перші пам'ятники давньоруської літератури. Десятки вчених ченців трудилися над листуванням окремих стародавніх рукописів. Займалися вони і перекладом священних книг.

Цікавим і важливим є той факт, що бібліотека, як давній соціальний інститут, на шляху свого розвитку досить органічно поєднувалася з такими фундаментальними соціальними інститутами, як освіта, наука, культура. Перманентно книга (Біблію) і слово (інформація) складають предмет діяльності бібліотеки і тому вона, фактично, є інститутом суспільної пам'яті. Її найпершим, зовні малопомітними функціональним завданням стає непроста робота зі збереження, впорядкування

(класифікації) та організації оперативного і ефективного доступу до скарбниць цієї пам'яті різних груп населення. У сучасних умовах інформаційного вибуху і стрімкого збільшення попиту на інформацію виконання цих функцій на старих кадрових і технологічних принципах стає все більш проблематичним. Особливо це відчувається у країнах із перехідною економікою, в яких розвиток бібліотечної справи відстає майже на чверть століття не тільки за технічними параметрами, але й за рівнем професійної підготовки кадрів. Саме традиційні бібліотечні функції хвилюють нас зараз більш за все. Формування ж нових функцій пов'язане з освоєнням бібліотекою нових електронних (точніше мультимедійних) технологій.

Що ж до самого слова «бібліотека», то в Стародавній Русі воно майже не вживалося. Вперше таке його звучання зустрічаємо в знаменитій «Геннадієвській Біблії», яка була перекладена і переписана в Новгороді наприкінці XV століття (1499 р.). Очевидно, що це термін для руського населення був незвичним, тому на полях проти нього перекладачі робили пояснення, що це книжковий дім.

Вдруге термін «бібліотека» зустрічається аж на початку XVII століття (1602 р.) у Соловецькому літописі, який повідомляв про побудову у соборній церкві в паперті кам'яної палати для бібліотеки.

Стосовно першої літописної вказівки на бібліотеки, то вона відноситься до 1037 року, коли Ярослав Мудрий зібрав переписувачів для перекладу грецьких і вже існуючих слов'янських книг, наказавши зберігати їх у Софійському соборі в Києві. Створена в такий спосіб перша бібліотека на Русі в наступні роки росла і збагачувалася книжковими скарбами.

У різний час робилися спроби хоча б приблизно визначити фонди книжкового зібрання бібліотеки Ярослава Мудрого. Окремі джерела затверджують, що вона налічувала декілька тисяч книг на різних мовах. Безсумнівним залишається те, що у цій бібліотеці були накопичені основні твори Київської Русі, як перекладені, так і оригінальні, і що її обсяги безперервно збільшувалися.

Що ж до читацьких запитів руського населення, то вони зосереджувалися спочатку переважно на богослужбових книгах, однак, згодом вони охоче також почали читати і «Життя святих»,

які вже прославлялися своїм духовним подвигом, затребуваними були і твори енциклопедичного характеру, зокрема «Ізборники», «Шестидневи», «Фізіологи», в яких містилися відомості з філософії, історії, географії, астрономії.

На жаль, нічого конкретного про читачів цієї бібліотеки вчені на сьогодні ще не знають. Однозначно, як вже зазначалося, що це були люди освічені, грамотні і не байдужі до розвитку культури Київської Русі.

Через об'єктивні обставини зберегти бібліотеку в той час було справою досить складною. Існують твердження, що Софійський собор налічував низку бібліотек: одні зникали, на їх місці з'являлися нові. У 1169 р., наприклад, Мстислав, син Андрія Боголюбського, взяв Київ, три дні грабував собор і вивіз усі книги. У 1203 р. Софію грабували половці в союзі з князями, і знову постраждав книжковий фонд бібліотеки. Але ця бібліотека зовсім не була єдиною у Києві.

Велике зібрання книг (не тільки руських, але і грецьких) малося в Києво-Печерському монастирі. Частина книг до нього була принесена і залишена майстрами, які розписували соборну церкву.

Всі правителі європейських країн, яким випало за честь поріднитися із великим київським князем (діти Ярослава були одружені або родичалися з представниками правлячих династій Франції, Норвегії, Польщі, Угорщини, Риму та Візантії), знали про інтелектуальні захоплення свого східного родича і при кожному зручному випадку дарували йому книги. Причому книги, як правило, були не прості, а в розкішних шатах, прикрашених коштовностями. Тому для найбільш цінних і багато вбраних книжок просто необхідно було мати таємне сховище, типу сучасного вогнетривкого сейфа.

Щодо теперішнього місцезнаходження усіх книжкових експонатів того часу, то шукачі скарбів тримають бібліотеку Ярослава Мудрого в полі зору з давніх часів. Багато хто впевнений, що під Софійським собором є великі підвали, які посправжньому ніким раніше ще не досліджувалися.

Відомо що ще до революції (1908 р.) шукачі скарбів виявили біля північно-західного кута собору глибокий провал у ґрунті. Спустившись на мотузках вниз, розвідники потрапили у підземну галерею, викладену цеглою. Вони йшли по ній довго,

поки вистачило взятих свічок та дороговказної нитки. Їм довелося повернутися назад і на другий день вони знову зібралися на підземну прогулянку, з більш солідною екіпіровкою, але виявили, що звід галереї дивним чином завалився.

У радянський період територія Софійського собору стала заповідником. А ще в 1925 р. археологічні розкопки на його території проводив професор В. Г. Ляскоронський. Тогочасні газети повідомляли, що вченим був виявлений величезний погріб із численними ходами й виходами, знайдено чимало цінних речей, стародавні монети і цинкове начиння. Тому зі сказаного очевидно, що ґрунт в огорожі Софійського собору ніби висить над нікому не відомими підземними порожнечами. І може так статися, саме тут «покладена» Ярославом Мудрим його знаменита бібліотека, що до сьогодні вважається зниклою.

Існують версії, що книги з бібліотеки князя можуть ховатися від нас в Межигірському монастирі та вже згаданій Києво-Печерській лаврі. Перший варіант доводить той факт, що останні місяці життя князь Ярослав через хворобу провів не в Києві, а у Вишгороді, в своїй літній резиденції. Там він і помер в 1054 році.

Учені, зокрема доктор історичних наук А.Дзюбко, справедливо вважають, що, відійшовши від державних справ, завзятий книжник навряд чи позбавив себе задоволення, якому віддавав перевагу все життя. Ярослав Мудрий, напевно, прихопив із собою якусь частину книг або, що не виключено, наказав повністю перевезти бібліотеку до Вишгорода. Адже ніхто заздалегідь не знає дня і години своєї смерті. Князь мав право розраховувати, що проживе ще достатню кількість років для улюбленого спілкування з незамінними друзями – книгами. У такій ситуації частина бібліотеки Ярослава (або й вся) могла потрапити після смерті князя у сховища Межигірського монастиря.

Територію Києво-Печерської лаври, як стверджують фахівці, теж не можна випускати з поля зору. Слід від бібліотеки князя, прокладений туди, свого часу помітив лєнінградський учений М.Розов. Він уважно простудіював дві світські книги XI століття: «Ізборник Святослава» 1073 року і «Ізборник Святослава» 1076 року. В кінці другої збірки писар Грішний Іоанн зробив приписку: «Обрано з багатьох книг князя». Це дало підстави М.Розову зробити висновок, що Грішний Іван користувався книгами з бібліотеки Ярослава Мудрого. Він був достатньо освічений,

володів кількома мовами: грецькою, західно- та східнослов'янськими. Не виключено, що писар мав справу з книгами руського походження. Значить, бібліотека не пропала одразу після смерті князя Ярослава.

Відомо також, що сама Києво-Печерська лавра мала багаті зібрання старовинних книг і пергаментних сувоїв. Свідectво про неї дійшло до нас від Павла Алепського, який побував у монастирі в 1653 році. Однак, ця бібліотека майже повністю згоріла в 1718 році, хоча на сьогодні існує впевненість, що книги Ярослава Мудрого в той час зберігалися і продовжують зберігатися в іншому місці.

Підводячи підсумки, наголосимо на безсумнівності того феномена, що на організацію перших бібліотек в Київській Русі вплинув факт прийняття християнства – офіційної державної релігії, спрямованої на зміцнення могутності давньоруської феодальної держави. Про склад книжкового фонду бібліотек цього періоду можна стверджувати за окремими збереженими пам'ятниками давньоруської писемності. У більшості своїй це були релігійні твори, церковні богослужбові книги, богословські тексти, повчання християнських письменників. Роль князя Ярослава Мудрого у започаткуванні бібліотеки та популяризації книжкової культури надзвичайно важлива й цінна. Сьогодні вона змушує нащадків повернутися обличчям до нашої духовної спадщини, яка здатна ефективно вплинути на відродження й подальший розвиток вітчизняної інтелектуальної культури.

Джерела та література

1. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик / Д. Абрамович. – К., 1991. – С. 46, 49.
2. Баренбаум И. Е. История книжки / И. Е. Баренбаум. – М., 1984.
3. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. – К., 1983. – С. 17.
4. Брицький П. Німецькі мандрівники і посли про Україну історії середньовіччя і нового часу / П. Брицький // Середньовічна Європа: погляд з кінця ХХ століття. – Чернівці, 2000. – С. 209-211.
5. Горський В. С. Святі Київської Русі / В. С. Горський. – К. : Либідь, 1994.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. В 11 т. Т. 1-2. – К. : Наук. думка, 1991.
7. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця ХІV століття / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991.

8. Давня історія України. В.2 т. Т.2. – К. : Либідь, 1994.
9. Древняя Русь в свете зарубежных источников. – М. : Логос, 1999.
10. Історія України в особах. ІХ-ХVІІІ ст. – К. : Абрис, 1996.
11. Запаско Я. Мистецькі рукописні пам'ятки України / Я. Запаско. – Л., 1997. – С. 3.
12. Київська Русь. Культура. Традиції : зб. наук. пр. – К., 1982. – 152 с.
13. Кобяк А. Н. Индексы отреченных и запрещенных книг в русской письменности / А. Н. Кобяк // Древнерусская литература: Источниковедение. – Л., 1984. – С. 45-55.
14. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н. И. Костомаров. – В 3 кн. Кн. 1. – М. : Книга, 1990.
15. Котляр М. Ф. Ярослав Мудрый (До 1000-річчя з часу народження) / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 1978. – № 6.
16. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописях, преданиях, легендах / Н. Ф. Котляр. – К. : Дніпро, 1986.
17. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. – Л. : Світ, 1991.
18. Кузьмин А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания / А. Г. Кузьмин. – М., 1977.
19. Кучкин В. А. О формировании Великих Миней четы митрополита Макария / В. А. Кучкин // Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976. – С. 86 – 101.
20. Ліндсей Д. Коротка історія культури від історичних часів до доби Відродження. Т. 1-2 : пер. з англ. / Д. Ліндсей. – К., 1995.
21. Літопис Руський за Іпатіївським списком. – К. : Дніпро, 1989.
22. Лихачев Д. С. Большой путь / Д. С. Лихачев. – М., 1987.
23. Лихачев Д. С. Исследования по древнерусской литературе / Д. С. Лихачев. – Л., 1986.
24. Лихачев Д. С. Развитие русской литературы X-XVII вв. Эпохи и стили / Д. С. Лихачев. – Л., 1973.
25. Лурье Я. Общерусские летописи XIV-XVII вв. / Я. С. Лурье. – Л., 1976.
26. Мещерский Н. А. Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX-XV вв. / Н. А. Мещерский. – Л., 1978.
27. Никольский Н. К. Рукописная книжность древнерусских библиотек (XI-XVII вв.) / Н. К. Никольский. – СПб., 1914.
28. Первая русская библиотека // Библиограф. – 1891. – № 11. – С. 135-136.
29. Пешак М. М. Бібліотека Ярослава Мудрого й зародження в ній бібліографічного опису / М. М. Пешак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 1999. – Вип. 2 – С. 219-227.
30. Пешак М. М. Перша східнослов'янська енциклопедія / М. М. Пешак // Бібл. вісн. – 1996. – № 2. – С. 32-35.
31. Пешак М. М. 925 років визначній давньоруській пам'ятці – Збірнику Святослава 1076 року / М. М. Пешак, Н. Г. Солонська // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 52-53.

32. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. В 2 кн. Кн.1. / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992.
33. Попович М. Мировоззрение древних славян / М. Попович. – К. : Виц. шк., 1985.
34. Прохоров Г. М. Памятники переводной и русской литературы XIV-XV вв. / Г. М. Прохоров. – Л., 1987.
35. Розов Н. Н. Книга Киевской Руси / Н. Н. Розов. – М., 1977.
36. Сапунов Б. В. Книга и читатель на Руси в XVI в. / Б. В. Сапунов // Книга. Исследования и материалы. Сб. 46 – 1983. – С. 60-80.
37. Сапунов Б. В. Судьба книжного (литературного) наследия Киевской Руси / Б. В. Сапунов // Рус. лит. – 1972. – № 3. – С. 57-64.
38. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 1. – Л., 1987.
39. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2. В 2 ч. – Л., 1989.
40. Солонська Н. Книгознавчі читання в НБУВ присвячені реконструкції бібліотеки Ярослава Мудрого / Н. Солонська // Бібл. вісн. – 1999. – С. 45-46.
41. Солонська Н. Г. Автори книг бібліотеки Ярослава Мудрого: біографічні матеріали / Н. Г. Солонська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 7. – С. 333-383;
42. Солонська Н. Г. Збірник Святослава 1073 року як джерело для вивчення та реконструкції фонду бібліотеки Ярослава Мудрого (до 930-річчя від часу створення) / Н. Г. Солонська // Вісн. Книжкової Палати. – 2003. – № 7/8.
43. Солонська Н. Г. Ярослав Мудрий. Державний діяч, книжник (До 950-річчя від часу смерті) / Н. Г. Солонська // Вісн. Книжкової Палати. – 2004. – № 5. – С. 53-57.
44. Солонська Н. Г. Бібліотека Ярослава Мудрого в працях вітчизняних науковців (1918 р.-10-ті роки ХХІ століття) / Н. Г. Солонська // 36. наук. пр. Ін-т історії України НАН України. – 2005.
45. Солонська Н. Г. Давньоруська бібліотека як поліфункціональна система та як утворення в системі культури Київської Русі / Н. Г. Солонська // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 60, Т. 1. – С. 9-19.
46. Солонська Н. Г. Книжна культура Київської Русі та Бібліотека Ярослава Мудрого в контексті наукових поглядів Михайла Грушевського (на матеріалах фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського) / Н. Г. Солонська // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 100, Т. 2. – С. 37-44.
47. Субтельний О. Україна. Історія. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991.
48. Творогов О. В. Древнерусские хронографы / О. В. Творогов. – Л., 1975.
49. Творогов О. Древнерусские четьи сборники XII-XIV вв. / О. В. Творогов // ТОДРЛ. – 1988. – С641. С. 197-214.

50. Толочко П. П. Древняя Русь : Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К., 1987.
51. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко. – К. : Абрис, 1996.
52. Толочко П. П. Историчні портрети : Из історії давньоруської європейської політики X-XIII ст. / П. П. Толочко. – К. : Наук. думка, 1990.
53. Толочко П. П. Бібліотека Ярослава Мудрого / П. П. Толочко // Від Русі до України. – К., 1997. – С. 100-106.
54. Толочко П. Тайна библиотеки Ярослава Мудрого / П. П. Толочко // Наука и жизнь. – 1975. – № 1. – С. 70-71.
55. Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича. – К. : Либідь. – 1992.
56. Щапов Я. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. / Я. Н. Щапов – М., 1989. – С. 139.

УДК 94(477)

Х.Деміроглу

ІСТОРИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР

Стаття присвячена аналізу історичних джерел з історії волзьких болгарів.

Ключові слова: історичні матеріали, волзькі болгары, тюрки.

Статья посвящена анализу исторических источников с истории волзских болгар.

Ключевые слова: исторические материалы, волзские болгары, тюрки.

This article analyzes the historical sources from the history volzskih Bulgars.

Keywords: historical materials, volzskie Bulgars and Turks.

У дослідженнях, проведених у минулому столітті, було доведено, що болгары за походженням – тюркський народ [21, с. 11-56; 18, с. 1-45; 22; 26; 28]. Частина гунів, що залишилася, прийшла з середньої Європи на північ Чорного моря під проводом молодшого сина Аттілі Ірнека [2, с. 5; 15, с. 122-127], об'єднавшись з іншими тюркськими народами, привела до існування болгар [14, с. 55-54].⁶ Болгары були залежні від Великої Тюркської Конфедерації, панували на півночі

⁶ Незважаючи на те, що Мерджані пов'язував походження слова «булгар» зі словами «місто-народ-місце розміщення», (Şehabeddin Mercanî, *Müstefad'ül-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar I*, Kazan 1897, s. 8.) достеменно відомо, що слово «булгар» походить від тюркських слів «болгари» (збовтувати), «болгавир» (змішаний), «болгатирга» (змішувати).

ЗМІСТ

Савчук П.О. ПОСТОЛОВСЬКИЙ РУСЛАН МИХАЙЛОВИЧ – ЛЮДИНА, ОРГАНІЗАТОР, НАУКОВЕЦЬ.....	3
---	---

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Жук О. М. СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ КРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1569-1648 РР.	13
--	----

Карімова К. В. ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	28
--	----

Іванова В.О. ГЕНЕРАЛ М.І. ДРАГОМИРОВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР.....	34
--	----

Проскурняк В.П. ОСИП МАКОВЕЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	51
---	----

Пальчевський Р.С. СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	63
---	----

Журавльова С.П. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.....	71
---	----

Дерман І. П. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	82
---	----

Давидюк Р.П. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАНІЯ ВОЛИНЦЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	91
---	----

Гуменюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1939-1941 РР.).....	102
Півоварчук В.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 1939-1941 РР.....	108
Капіган Л.І. МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В ЗАКАРПАТТІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	115
Киридон П.В. ДІЯЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1945-1953 РОКАХ	128
Дубей В.І. ЗАСАДИ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ...	141
Киридон А.М. УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФОРМАТІ КРОС – ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	149
Петрук Л.П. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Чорна Л.О. РІДНА ПРИРОДА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ.....	176
Безкоровайна О.В. ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ.....	185
Карпухіна Т.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	207

Веремейчик Л. Ф.
ДУХОВНЕ СЛУЖІННЯ ТА КАПЕЛАНСТВО В ЗБРОЙНИХ
СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 232

Сойчук Р.
СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ 243

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.А.
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ..... 255

Семешук В. М.
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ
ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ
РОБІТ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 266

Прищепя О.П.
УЧАСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ
МІСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) 273

Галуха В.Л.
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
Й ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У ХОДІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОСННИЙ ПЕРІОД..... 283

Жив'юк А.
ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ
КОМПАРТІЙНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ВПРОДОВЖ 1940-х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У) 293

Михальчук Р. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ГОЛОКОСТУ В ПІВДЕННІЙ
РІВНЕНЩИНІ (на прикладі Здолбунівського району)..... 304

Ларькіна Л.М.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ СПРІЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ
НА ВОЛИНІ (1961–1966 рр.) 316

Доброчинська В. А., Шеретюк В.М.
СТОРИНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1967–1998 рр.)..... 322

Білявцева О.В.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНЦІВ
ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТІРЯМИ РІВНЕНЩИНИ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО
ГОРОДОЦЬКОГО ТА СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО
КОРЕЦЬКОГО ЖІНОЧИХ МОНАСТІРІВ) 339

Жилюк С. І.
СТАНОВИЩЕ ІУДЕЙСЬКИХ ГРОМАД
НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... 346

Чура В.І.
НАСЛІДКИ КОМПАРТІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1988 РОЦІ..... 357

Демянюк І.В.
ПРЕДТЕЧА НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ..... 368

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС**
Полнохович Ю. Ю.
«ЮВІЛЕЙНІ ЦЕРЕМОНІЇ» ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ
МАЙЯ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ..... 385

Петрович І.
ІШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ЧЕХІЇ..... 395

Якимчук О.О.
НАСТУП ДЕРЖАВИ НА МАЙНОВІ ІНТЕРЕСИ
КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ У КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. 404

Шеретюк Р.М. ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ УНІАТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	415
Венгер Н. В. ЕТНІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: НА ПРИКЛАДІ МЕНОНІТСЬКОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	424
Троян С.С. НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ	444
Василюк А.В. СПІЛКИ У ПРАЗІ В 1890-1910 РОКАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО КЛІМАТУ	454
Бунечко С. М. АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ 1930-Х РР. КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	464
Луцик Г. РОЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ У СТАНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1945-1948 РОКИ).....	476
Субот О.А. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1948 – 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО».....	497
Філіпчук І.В. РОЛЬ ЧАСОПИСУ «LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.....	517
Віруцька С.В. БОЛГАРІЯ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 РОКУ	521

Жулканич Н., Безега Т.
ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В РУМУНІЇ (80-90-і рр. ХХст.)..... 532

Санжаревський О.І.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМИН
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ
В 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 541

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Савчук П.О.
НАУКОВА ШКОЛА
«ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ»..... 550

Грипич С.Н.
ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 561

Деміроглу Х.
ІСТОРІЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР..... 570

Синяк І.Л.
ФОРМУЛЯРИ ВИКОНАВЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ..... 588

Постоловський Р.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ..... 599

Казначеева Л.М.
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ..... 635

Троян П.С.
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ..... 644

Кузьменко Л.І. ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЙОГО СТОСУНКІВ З РОДИНОЮ	649
Шатрова М.Б. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ — 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	661
Багрій Т.М. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕХІЇ.....	672
Підберезних І.Є. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ США У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ (1945-1991 роки): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	683
Хмельницький Б. І. СУСПІЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНІ ДОКУМЕНТИ ІЄРАРХІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	702
Заглинська Л.В. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	710
Трачук Л. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ В БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	719
Остапчук Ю.А. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КАТАЛОГІВ.....	733
Полянський О. БИТВИ ЗА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ: ВІД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ДО ПРЯМОЇ УКРАЇНОФОБІЇ	744
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	770

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С. С. Троян*

Технічне редагування – *колектив філологів кафедри методики викладання культури української мови РДГУ*

Комп'ютерна верстка – *О. Ю. Третьяк, В. Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г. В. Волохов*

Фото – *В. Ю. Ричко*

Підписано до друку 10.06.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнографічний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,3.

Тираж 300. Зам. №105/1

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

Видавець О.Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр.Кн.Романа, 9/24, м.Рівне, 33022
тел.: 0-362-24-45-09; 0-67-36-40-727
E-mail: olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
Друк: ПП І. О. Самборський
вул. Толстого, 3, м. Рівне, 33028
тел.: 0-362-22-41-20